

Анастасія Мерник,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін
факультету № 6 Харківського
національного університету
внутрішніх справ, головний
спеціаліст відділу державної
реєстрації друкованих
засобів масової інформації
та громадських формувань
Управління державної
реєстрації Головного
територіального управління
юстиції у Харківській області

Розвиток вчень про підстави та умови обмежень прав і свобод людини і громадянина в період Нового часу й епохи Просвітництва

УДК 342.7

Стаття присвячена розгляду питання розвитку вчень про підстави і умови обмежень прав і свобод людини і громадянина Нового часу й епохи Просвітництва. Розкриваються принципи взаємовідносин держави й особи щодо забезпечення та гарантування прав і свобод людини і громадянина. Надається головна характеристика філософсько-правового досягнення століття Просвітництва в питанні забезпечення прав і свобод людини і громадянина, яке по-

лягає в тому, що людину науковці та філософи стали розглядати як розумну і, головне, вільну істоту, що заслуговує щастя, справедливості і процвітання. На цій основі сформувалася ідея панування права, суть якої полягала в тому, що свобода людини залежить тільки від законів.

Ключові слова: правове регулювання, обмеження прав, обмеження свобод, правова держава, обов'язок людини, обов'язок громадянина.

А. Мерник. Развитие учений об основаниях и условиях ограничений прав и свобод человека и гражданина в период Нового времени и эпохи Просвещения

Статья посвящена рассмотрению вопроса развития учений об основаниях и условиях ограничений прав и свобод человека и гражданина Нового времени и эпохи Просвещения. Раскрываются принципы взаимоотношений государства и личности по обеспечению и гарантированию прав и свобод человека и гражданина. Указывается главная характеристика философско-правового достижения века Просвещения в вопросе обеспечения прав и свобод человека и гражданина, которая заключается в том, что ученые и философы стали рассматривать человека как разумное и, главное, свободное существо, которое заслуживает счастья, справедливости и процветания. На этой основе сформировалась идея господства права, суть которой заключалась в том, что свобода человека зависит только от законов.

Ключевые слова: правовое регулирование, ограничение прав, ограничение свобод, правовое государство, обязанность человека, обязанность гражданина.

A. Mernik. Development of the doctrine of the basis and the conditions of restriction of rights and freedoms of man and citizen New age and the epoch of the Enlightenment

The article is devoted to the consideration of the development of the doctrine of the grounds and conditions of restrictions of human and civil rights and freedoms of the New Age and the epoch of Enlightenment. The principles of relations between the state and the person concerning ensuring and guaranteeing the rights and freedoms of man and citizen are revealed. The main characteristic of

the philosophical and legal achievement of the age of the Enlightenment in the issue of securing human and civil rights and freedoms is that the scholars and philosophers of man began to be regarded as intelligent and, most importantly – free beings deserving of happiness, justice and prosperity. On this basis, the idea of the rule of law was formed, the essence of which was that human freedom depends only on the laws.

At all stages of the development of world civilization, the definition of the principles of relations between the state and the person was one of the most important problems, the search for an optimal solution which represents a high degree of complexity to date.

The history of the formation and development of statehood is inseparable from the search for optimal parameters of the relationship between power and man, closely linked with the development of ideas of a legal state incompatible with arbitrariness and violence. The natural-legal concept, as the main component, distinguished the inalienable human rights that belong to him from birth and which should be recognized and protected by the state.

Thus, the prevailing characteristic of the New Age and the epoch of Enlightenment was the desire to find a solution to the problem of limiting the rights and freedoms of citizens in the development of the theory of the rule of law, as an element of the general theory of human freedom.

Key words: legal regulation, restriction of rights, restriction of freedoms, the rule of law, the duty of a person, the duty of a citizen.

Вступ. На всіх етапах розвитку світової цивілізації визначення принципів взаємовідносин держави й особи було однією з найважливіших проблем, пошуки оптимального рішення якої мають високий ступінь складності і до сьогодні.

Процес стримування практично необмеженого в давнину свавілля з боку держави, початок якому було покладено з прийняттям у 1215 році в Англії Великої хартії вольностей, з об'єктивних причин був неминуче пов'язаний з поступовим становленням та утвердженням ідеї свободи і юридичної рівності всіх членів суспільства, в рамках якої істотне значення мало вивчення меж прав і свобод людини [1, с. 34].

У зв'язку з цим видаються показовими такі висловлювання американського вченого С. Нірінга: «Життя людини і суспільства протікає між двома полюсами: на одному свобода, на іншому – обмеження», а також «... свобода і обмеження охоплюють групі взаємини, так само як і відносини між індивідами» [2, с. 137].

Літературний огляд. Зазначена проблематика частково була предметом дослідження деяких вчених у сфері теорії та історії держави та права, філософії права, конституційного права. Зокрема, питання про підстави й умови обмежень прав і свобод людини і громадянина у своїх роботах досліджували П. М. Рабінович, Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, В. М. Качур, Н. П. Волкова, К. К. Гасанов, Д. В. Карпов, В. І. Радченко та ін.

Метою і завданням дослідження є аналіз вчень про підстави й умови обмежень прав і свобод людини і громадянина саме в Новий час та епоху Просвітництва, виділення особливостей погляду науковців та філософів того часу щодо питання взаємодії держави та людини в умовах формування світської держави та розвитку міжнародного права.

Основна частина. Історія становлення і розвитку державності невіддільна від пошуку оптимальних параметрів взаємовідносин влади і людини, тісно пов'язаного з розвитком ідей правової держави, несумісного зі свавіллям і насильством. Природньо-

правова концепція як основну складову виділяла невід’ємні права людини, які належать їй від народження і які має визнавати та охороняти держава.

Ідея свободи та недоторканності особи, обґрунтована в працях Г. Гроція, Дж. Локка, Б. Спінози та інших мислителів, знайшла початкове закріплення в таких парламентських законодавчих актах, як Хабеас корпус акт 1678 року та Білль про права 1689 року, була заснована на принципі гуманізму і пріоритетності прав людини [3, с. 137].

На межі XVIII–XIX століть, коли в Європі активно обговорювалися питання щодо відновлення монархії Бурбонів і визнання незаконною влади імператора Наполеона, такі дослідження набули практично-політичної ваги [4]. Як справедливо зазначає О. В. Київець, у цей період змінюється суть держави – вона перетворюється на територіальне, світське та зазвичай національне об’єднання із сильним монархом на чолі. Такі зміни призводять до розвитку міжнародного права між суверенними та рівними державами на основі взаємного визнання їх права на існування [5, с. 112].

У становленні інститутів свободи і прав людини важливе значення мало зближення природного права з ліберальною ідеологією, початок формування якої закладався до XVI століття – періоду протестантської реформації в Європі [6, с. 270].

Одним із принципів природно-правової доктрини поряд з ідеєю свободи особистості і невідчужуваних прав людини, що належать йому від народження, було встановлення меж державної влади природним законом і розумом та визначення меж її впливу на людину [7, с. 467].

Як зазначав Дж. Локк, закон і виконавча влада підпорядковані правосудддю і природному праву. Політична система стає поєднанням народу і держави, в якому кожен із них повинен відігравати свою роль в умовах рівноваги і контролю [8, с. 150]. Таку рівновагу та контроль може забезпечити поділ влади й установлення ієрархичності влади.

Бачимо, що переломним у розвитку і закріпленні ідеалів свободи і прав людини стало XVIII століття, століття Просвітництва, що ознаменувалося висуванням і розвитком ідей перебудови суспільства на засадах добра і справедливості, заснованих на впевненості у безмежних можливостях людського розуму в період переходу від феодалізму до капіталізму.

Саме в цей період ідея природних прав людини знаходить закріплення на американському континенті у низці законодавчих актів (Декларація прав Вірджинії 1776 року [9], Декларація незалежності США 1776 року [10], Конституція США 1787 року [11], Білль про права 1791 року) [12]. Вже тоді виявляється прагнення визначити основи взаємин держави і людини.

Зокрема, під час першого розгляду Федеральним конгресом США 8 червня 1789 року Білля про права його значення і зміст були визначені як «пряме перерахування випадків, коли втручання держави або зовсім неприпустимо, або суворо обмежено» [13, с. 8].

Найважливішим філософським досягненням століття Просвітництва став погляд на людину як розумну і вільну істоту, що заслуговує щастя, справедливості і процвітання. На цій основі сформувалася ідея панування права, суть якої полягала в тому, що свобода людини залежить тільки від законів.

Незважаючи на певні суперечності і непослідовність у розвитку вчення про права людини, хоча повільне, але поступове утвердження в суспільстві ідеї прав людини, особливо наприкінці XIX – на початку XX століття, сприяло формуванню основ для знаходження принципів узгодження інтересів особистості і держави, включаючи обмеження прав і свобод особистості

Ж. Ж. Руссо, декларуючи в «Суспільному договорі» [14], що «людина народжується вільною, але потім всюди вона в оковах», намагався знайти шляхи вирішення цієї суперечності і сформулювати рівність прав і обов’язків людини і держави.

Концепція суспільного договору отримала свій подальший розвиток в роботі Дж. Лільберна «Основні закони і вольності Англії». Так, він вважав, що народ – джерело всякої справедливої

влади, тому що він творець договору; народ реалізує угоду вільного народу шляхом формування та участі в роботі органу народного представництва, тобто народ є творцем державності, бо лише взаємна угода всього народу здатна покласти край невизначеності способу правління і необмеженому свавіллю тих, кому було доручено верховну владу. Вся влада в країні належить народу. Верховною державною владою є законодавча, яка зосереджена в руках народного представництва [15, с. 215].

Філософи Нового часу значно вплинули на становлення і розвиток таких прогресивних теорій, як поділ влади, конституціоналізм, правова державність, відіграли значну роль у подоланні середньовічних теологічних концепцій про державу і право, у ствердженні ідеї свободи людини та її рівності в правах

Окрім ознаки верховенства, законодавча влада є представницькою, тобто вона представляє інтереси всього народу, бо саме законодавчій владі народ і довіряє. Саме тому дії народного представництва обмежені законом, що є запорукою безпеки та свободи як народу, так і самого уряду. Із таких обмежень можна виділити такі заходи: недопущення до політичної влади осіб, позбавлених виборчих прав. Серед них особливе місце займають особи, які служили колишньому королю зброєю і добровільними посібни-

ками. Вони позбавляються права обирати і бути обраними до парламенту терміном на 10 років [16, с. 84].

Із принципу верховенства народного представництва закономірно випливає і така дуже важлива конституційна ознака, як неможливість розпуску парламенту. Ніхто, жодна особа або орган, не має права його розпуску до закінчення строку роботи. Цій обставині Дж. Лільберн надавав особливого значення, бо вона є твердженням того, що англійський уряд не ґрунтується на свавіллі.

Отже, у Дж. Лільберна ідея народного суверенітету отримує остаточне вираження в єдино можливій формі політичного представництва – парламенті, а депутата парламенту Дж. Лільберн наділяє широкими повноваженнями.

Англійський соціаліст Дж. Уїнстенлі наголошував на тому, що в управлінні державою важливими є три складові: закони, належні посадові особи і добросовісне виконання законів. Посадові особи повинні бути розумними, виконувати встановлені закони і не ставити свою волю вище правил свободи, не вимагати для себе прерогатив. Однією з умов, яка впливає на діяльність посадових осіб, є їх виборність. Дж. Уїнстенлі наполягає на тому, що всі виборні особи республіки мають переобиратися кожен рік, оскільки, залишаючись довгий час на посаді, вони втрачають чесність і уважність до всіх інших і більше думають про своє благо. Навіть якщо з початку вони переймалися суспільними справами, то з часом безліч привілеїв роблять їх еґоїстичними. Переобрання державних посадових осіб кожного року, на думку філософа, зумовлене такими причинами:

- попередження зла (не допустити, щоб слуга народу через почесні переповнився почуттям зверхності щодо інших громадян);
- недопущення встановлення деспотизму (багаті посадові особи часто намагаються підтримувати свою величність за рахунок інших громадян);
- уникнення несправедливих законів (через відсутність частішої зміни еліти в законах можуть підтримуватися обтяжливі для населення норми);
- забезпечення справедливості (посадові особи будуть пам'ятати, що скоро владу отримають їх опоненти, які проаналізують їх діяльність, і якщо виявлять несправедливість, то про це дізнається суспільство);
- підтримання правопорядку (велика кількість людей повинна підкорятися, і коли є значна частина людей, яка може і має можливість управляти суспільними справами, тоді більшість зацікавлена у підтриманні хороших взаємовідносин);
- забезпечення управління державою досвідче-

